

Procesowe i materialne aspekty ochrony praw osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie – część II

Procedural and material aspects of the protection of the rights of a person subject to proceedings for legal incapacitation – Part II

Małgorzata Manowska¹, Piotr Gałęcki²

¹Uczelnia Łazarskiego w Warszawie

²Uniwersytet Medyczny w Łodzi, Klinika Psychiatrii Dorosłych

Summary

The aim and effect of the procedure for legal incapacitation is to ensure the widest possible social integration and the widest possible autonomy of the incapacitated person; the procedure should provide the disabled person with full procedural guarantees enabling him or her to have a fair hearing and to make an equitable decision, not only regarding the issue of incapacitation, but also on the revocation of the incapacitation or on a change in the type of incapacitation. In the first part of the paper, we presented the problem of legal incapacitation, answered questions about who could initiate the proceedings for legal incapacitation, who could be a participant of such proceedings, whether issuing a certificate of health condition is a necessity, and we presented the procedural aspect of protecting the rights of a person against whom proceedings for incapacitation are pending. In the second part of the manuscript, we described the characteristics of the institution of temporary advisor and guardian *ad litem*, as well as the material aspect of protecting the rights of a person against whom proceedings for incapacitation are pending.

Słowa kluczowe: ubezwłasnowolnienie, ochrona praw, zdrowie psychiczne

Key words: legal incapacitation, protection of rights, mental health

Udział poszczególnych autorów w powstawaniu pracy: Małgorzata Manowska – koncepcja pracy, przygotowanie manuskryptu, wybór piśmiennictwa, opracowanie merytoryczne; Piotr Gałęcki – przygotowanie ostatecznej wersji pracy do druku, korekta językowa.

Doradca tymczasowy a kurator procesowy

Do ochrony interesów osoby, wobec której został skierowany wniosek o ubezwłasnowolnienie, na etapie przejściowym (pomiędzy wszczęciem a prawomocnym zakończeniem postępowania o ubezwłasnowolnienie) należą również instytucje doradcy tymczasowego (art. 548 par. 1 k.p.c.) oraz kuratora procesowego (art. 556 par. 2 k.p.c.). Od momentu ich ustanowienia zostają oni przedstawicielami ustawowymi osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie [1].

Zgodnie z art. 548 par. 1 k.p.c. doradca tymczasowy może być ustanowiony tylko dla osoby dorosłej oraz tylko w celu ochrony osoby bądź mienia osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie. Nie jest konieczne, aby jednocześnie zachodziła potrzeba ochrony zarówno osoby, jak i mienia. Już prawdopodobieństwo zagrożenia jednego z tych dóbr wystarczy do ustanowienia doradcy tymczasowego [2]. Jak słusznie wskazano w doktrynie, fakt, że dana osoba może prowadzić swoje sprawy, nie oznacza samo przez się, że w sprawie nie zachodzą podstawy do ustanowienia doradcy tymczasowego. Może bowiem nastąpić taka sytuacja, że osoba, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, może prowadzić swoje sprawy majątkowe, lecz czyni to w taki sposób, że zachodzi potrzeba ochrony jej majątku, np. w sytuacji gdy osoba taka czyni darowiznę nieuzasadnioną istotnymi pobudkami [3–5]. Ustanowienie doradcy tymczasowego może nastąpić z urzędu lub na wniosek któregośkolwiek uczestnika postępowania, nie wyłączając osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie [2].

Zgodnie z art. 549 k.p.c. osoba, dla której ustanowiono doradcę tymczasowego, ma ograniczoną zdolność do czynności prawnych na równi z osobą ubezwłasnowolnioną częściowo, a do doradcy tymczasowego stosuje się przepisy o kuratorze osoby częściowo ubezwłasnowolnionej [1]. Dlatego doradca tymczasowy może być ustanowiony jedynie dla osoby pełnoletniej i nieubezwłasnowolnionej. Osoba małoletnia posiada z mocy prawa ograniczoną zdolność do czynności prawnych i jest reprezentowana przez przedstawiciela ustawowego [6]. Przedstawiciela ustawowego posiada również osoba ubezwłasnowolniona całkowicie (opiekun) bądź częściowo (kurator). Z tego względu instytucja doradcy tymczasowego nie będzie miała zastosowania w postępowaniu o zmianę lub uchylenie ubezwłasnowolnienia. W myśl art. 550 par. 1 pkt 2 k.p.c. natomiast ustanowienie kuratora bądź opiekuna jest przesłanką utraty mocy postanowienia ustanawiającego doradcę tymczasowego [1].

Ponieważ osoba, dla której został ustanowiony doradca tymczasowy, traktowana jest jak osoba częściowo ubezwłasnowolniona, zastosowanie mają do niej wszelkie skutki będące konsekwencją ograniczenia zdolności do czynności prawnych. Doradca tymczasowy posiadający uprawnienia kuratora jest przedstawicielem ustawowym osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, ze wszystkimi tego konsekwencjami. Zgodnie zatem z art. 17 k.c., z zastrzeżeniem wyjątków przewidzianych w ustawie, do ważności czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem, potrzebna jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego [7]. Doradca tymczasowy ustanowiony dla osoby objętej wnioskiem o ubezwłasnowolnienie może być – gdy sąd,

przed którym toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, tak postanowi – powołany do jej reprezentowania i do zarządu jej majątkiem. Wówczas jako przedstawiciel tej osoby może on na podstawie art. 901 par. 1 k.c. odwołać darowiznę dokonaną przez osobę, dla której został ustanowiony [8]. Rola doradcy tymczasowego nie ogranicza się zatem wyłącznie do podejmowania czynności w imieniu reprezentowanego w toku postępowania sądowego, ale wykracza poza ramy tego postępowania. W doktrynie słusznie natomiast przyjęto, że osobie, dla której ustanowiono doradcę tymczasowego, przysługuje pełna zdolność procesowa w toku postępowania o ubezwłasnowolnienie w zakresie odnoszących się do niej czynności procesowych. Pomimo że został dla niej ustanowiony doradca tymczasowy, może ona sama zaskarżać decyzje sądu, w tym m.in. postanowienie o poddaniu jej pod obserwację w zakładzie leczniczym lub przedłużeniu tej obserwacji [9].

Funkcjonowanie instytucji doradcy tymczasowego z jednej strony budzi pewne wątpliwości w związku z tym, że doradca ustanawiany jest dla osoby, wobec której nie zapadło jeszcze postanowienie o ubezwłasnowolnieniu, a osoba ta od tej chwili traktowana jest tak, jakby była ubezwłasnowolniona częściowo. Z drugiej jednak strony należy wziąć pod uwagę, że fakt zaistnienia problemów zdrowotnych uzasadniającego wszczęcie postępowania o ubezwłasnowolnienie zostaje uprawdopodobniony już w momencie złożenia wniosku, a ten stan zdrowia może zagrażać osobie, wobec której złożono wniosek, bądź jej majątkowi. Instytucja doradcy tymczasowego stanowi zatem niejako środek zabezpieczający w toku postępowania o ubezwłasnowolnienie. Ostatecznie przemawia to za utrzymaniem tej instytucji, jednak sąd powinien korzystać z niej ze szczególną rozważą i troską o to, aby doradcą tymczasowym wyznaczona została właściwa osoba. Pewne ograniczenia w tym zakresie wprowadził już sam ustawodawca, wskazując w art. 548 par. 3 k.p.c., że doradcą tymczasowym powinien zostać ustanowiony przede wszystkim małżonek, krewny bądź inna bliska osoba, pod warunkiem, że nie stoi temu na przeszkodzie dobro osoby, wobec której został zgłoszony wniosek o ubezwłasnowolnienie [1]. Chodzi tutaj o więź emocjonalną łączącą osoby najbliższe lub powiązane rodzinnie, zwykle gwarantującą należytą dbałość o interes osoby, dla której ma być ustanowiony doradca tymczasowy [9]. Z dużą dozą ostrożności sąd powinien natomiast podchodzić do osoby, która złożyła wniosek o ubezwłasnowolnienie, jako kandydata na doradcę tymczasowego. Nie oznacza to, że osoba taka jest z mocy prawa wykluczona z pełnienia takiej funkcji, należy jednak ocenić, czy wnioskodawca nie zamierza wykorzystać instytucji ubezwłasnowolnienia do realizacji własnych interesów [6]. Taka sama ostrożność powinna cechować sąd przy ocenie, czy doradcą tymczasowym może zostać osoba, która złożyła wniosek o ustanowienie doradcy tymczasowego [10].

Inną rolę niż przewidziana dla doradcy tymczasowego odgrywa w toku postępowania o ubezwłasnowolnienie kurator procesowy. Kluczowe różnice między obiema instytucjami sprowadzają się do kręgu osób uprawnionych do pełnienia poszczególnych funkcji, zakresu uprawnień oraz skutków w odniesieniu do zdolności do czynności prawnych osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie [2].

Zgodnie z art. 556 par. 1 i 2 k.p.c. sąd może zaniechać doręczenia pism sądowych, wezwania lub wysłuchania osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie,

jeżeli uzna to za niecelowe ze względu na stan zdrowia tej osoby, określony w opiniach biegłego lekarza psychiatry lub neurologa oraz psychologa wydanych po przeprowadzeniu badania. Nie dotyczy to wysłuchania, o którym mowa w art. 547 k.p.c. [1]. Wówczas sąd w celu ochrony w toku postępowania praw osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, ustanowi kuratora, chyba że ma ona przedstawiciela ustawowego niebędącego wnioskodawcą.

Podstawową przesłanką zaniechania doręczania pism sądowych, wzywania lub wysłuchania osoby, której tyczy się wniosek o ubezwłasnowolnienie, jest opinia lekarzy biegłych – lekarza psychiatry albo lekarza neurologa i psychologa, sporządzona po zbadaniu osoby objętej wnioskiem. Stan jej zdrowia musi wskazywać na niecelowość powyższych czynności, co zwykle oznacza, że z osobą, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, nie ma logicznego kontaktu bądź nie jest ona w stanie pojąć treści i znaczenia doręczanych pism sądowych, przez co osoba ta nie może swobodnie wyrażać swojej woli bądź komunikować spostrzeżeń. Inaczej niż w wypadku doradcy tymczasowego, kurator procesowy może być ustanowiony także dla osoby małoletniej i każdej innej, która ma przedstawiciela ustawowego, np. ubezwłasnowolnionej częściowo, jeśli przedstawiciel ten jest jednocześnie wnioskodawcą.

Zakaz pominięcia przez sąd wysłuchania, o jakim mowa w art. 547 k.p.c. [1], oznacza, że sędzia nie może w kwestii stanu zdrowia psychicznego osoby, wobec której złożono wniosek o ubezwłasnowolnienie, poprzestać na dokumentacji medycznej, zeznaniach świadków, a nawet opiniach biegłych psychiatry i psychologa. Sędzia ma obowiązek samodzielnie przekonać się, czy z osobą taką może zostać nawiązany logiczny kontakt. Wysłuchanie powinno odbyć się w obecności biegłego psychologa oraz – w zależności od stanu zdrowia osoby, która ma być wysłuchana – biegłego lekarza psychiatry lub neurologa. Ich rolą jest nie tylko wstępna ocena stanu zdrowia osoby, wobec której złożono wniosek o ubezwłasnowolnienie, ale również udzielenie pomocy sędziemu w ocenie, czy osoba ta jest w stanie zrozumieć treść pism sądowych, wezwać do sądu oraz złożyć wyjaśnienia.

W razie negatywnej odpowiedzi na to pytanie sąd prowadzący postępowanie ustanawia kuratora. W kwestii wyboru odpowiedniej osoby do pełnienia tej funkcji ustawodawca odsyła do przepisów o doradcy tymczasowym, to jest art. 548 par. 3 i 4 k.p.c. Kuratora nie ustanawia się w sytuacji, gdy osoba, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, reprezentowana jest przez przedstawiciela ustawowego (art. 556 par. 2 k.p.c.). W tym wypadku jednak, odmiennie niż w wypadku doradcy tymczasowego, przedstawicielstwo ustawowe piastowane przez wnioskodawcę nie zwalnia z obowiązku ustanowienia kuratora [1]. Co do zasady reprezentacja przez przedstawiciela ustawowego powoduje, że działania kuratora są zbędne, gdyż to przedstawiciel ustawowy zobligowany jest do dbania o interesy wskazanej osoby i odbieranie kierowanej do niej korespondencji. W tym jednak wypadku ustawodawca uznał, że wnioskodawca będący jednocześnie przedstawicielem ustawowym osoby, której stan psychiczny wyłącza możliwość doręczania jej pism procesowych, jej wzywania i złożenia przez nią wyjaśnień przed sądem, nie stanowi należytej gwarancji ochrony praw tej osoby. Rozwiązanie to stanowi swoisty „zawór bezpieczeństwa”, gdyż sąd, odmiennie niż w wypadku doradcy tymczasowego, nie poddaje w ogóle

ocenie osoby wnioskodawcy pod kątem możliwości pełnienia przez niego funkcji kuratora procesowego.

Rola kuratora procesowego jest odmienna, węższa, niż doradcy tymczasowego. Ustanowienie kuratora procesowego nie pozbawia ani nie ogranicza zdolności do czynności prawnych osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, nie pozbawia jej także możliwości samodzielnego realizowania czynności procesowych, w tym również zaskarżania orzeczeń sądu bez zgody kuratora czy wbrew jego woli [11]. Te uprawnienia są jednak w praktyce iluzoryczne, zważywszy na to, że kurator jest ustanawiany właśnie z tego względu, iż osoba, wobec której złożono wniosek o ubezwłasnowolnienie, znajduje się w tak złym stanie zdrowia, że nie jest możliwe doręczanie jej korespondencji sądu ani jej wysłuchanie. Dlatego też istnienie doradcy tymczasowego, podobnie jak istnienie każdego innego przedstawiciela ustawowego, wyklucza istnienie kuratora. Tym samym nie jest konieczne wprowadzanie dodatkowej, wyraźnej regulacji w tej materii [10]. Po ustanowieniu doradcy tymczasowego sąd powinien uchylić postanowienie o ustanowieniu kuratora.

Rolą kuratora procesowego ustanowionego w trybie art. 556 par. 2 k.p.c. jest realizacja uprawnień procesowych w imieniu reprezentowanego w konkretnej sprawie o ubezwłasnowolnienie i tylko w tym zakresie jest on przedstawicielem ustawowym osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie [6]. Jego zadaniem jest odbieranie korespondencji sądowej, uczestniczenie w czynnościach procesowych, w szczególności w rozprawie, jak również inicjowanie takich czynności w interesie osoby reprezentowanej (np. zgłaszanie wniosków dowodowych, zaskarżanie orzeczeń) [2, 12]. Jeśli osoba, wobec której złożono wniosek o ubezwłasnowolnienie, reprezentowana jest przez przedstawiciela ustawowego będącego jednocześnie wnioskodawcą, uprawnienia procesowe tego przedstawiciela są ograniczone – może on je wykonywać wyłącznie w imieniu własnym, podczas gdy w imieniu reprezentowanego czynności procesowych dokonuje kurator.

Reasumując, możemy stwierdzić, że w czasie pomiędzy wszczęciem postępowania w sprawie o ubezwłasnowolnienie a jego zakończeniem prawa osoby, wobec której toczy się to postępowanie, mogą być chronione w trojaki sposób: (1) przez ustanowienie profesjonalnego pełnomocnika z urzędu, (2) przez ustanowienie kuratora procesowego bądź (3) przez ustanowienie doradcy tymczasowego. Łatwo zauważyć, że ustawodawca zastosował tu stopniowalność procesowych środków ochrony praw osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie. Zastosowanie jednego z tych środków uzależnione jest od stanu zdrowia psychicznego tej osoby. Ustanowienie kuratora procesowego bądź doradcy tymczasowego nie wyłącza możliwości ustanowienia pełnomocnika z urzędu bez wniosku uprawnionego. Artykuł 560 k.p.c. wyraźnie zezwala na ustanowienie pełnomocnika zarówno w sprawie o ubezwłasnowolnienie, jak i w sprawie o uchylenie lub zmianę ubezwłasnowolnienia, tak dla osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, jak i dla osoby już ubezwłasnowolnionej. Z powyższej regulacji wynika, że reprezentowanie przez przedstawiciela ustawowego osoby, wobec której toczy się postępowanie sądowe o ubezwłasnowolnienie, jego zmianę albo uchylenie, nie jest przeszkodą dla ustanowienia pełnomocnika z urzędu. Dotyczy to również reprezentacji przez doradcę tymczasowego bądź przez kuratora procesowego.

Inne aspekty ochrony procesowej

Istotnym środkiem procesowym gwarantującym osobie, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, pełny dostęp do sądu jest prawo samodzielnego wnoszenia środków odwoławczych i złożenia wniosku o uchylenie ubezwłasnowolnienia, a także ich odformalizowanie.

Osoba, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie lub która już została ubezwłasnowolniona, ma prawo samodzielnego zaskarżania postanowień, a także złożenia wniosku o uchylenie albo zmianę ubezwłasnowolnienia, co oznacza przyznanie tej osobie ograniczonej zdolności procesowej (art. 560 par. 1 k.p.c., art. 559 par. 3 k.p.c.) [13]. Uprawnienie to przysługuje niezależnie od tego, czy dla osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie bądź która została ubezwłasnowolniona, został ustanowiony przedstawiciel ustawowy, doradca tymczasowy bądź kurator procesowy, jak również niezależnie od tego, czy osoba ta jest reprezentowana przez profesjonalnego pełnomocnika, czy też nie (wyjątek stanowi skarga kasacyjna, gdyż przy jej wniesieniu strona w ogóle ma wyłączoną zdolność postulacyjną). Przyjęte przez ustawodawcę rozwiązanie jest ze wszelch miar słuszne i należyte chroni prawa osoby, która została lub ma zostać ubezwłasnowolniona, gdyż pozwala jej na dostęp do sądu w obu instancjach, niezależnie od woli jej przedstawiciela ustawowego. Pamiętać należy, że interes przedstawiciela ustawowego może być sprzeczny z interesem osoby, która została lub ma zostać ubezwłasnowolniona. Mogłoby się zdarzyć, że przedstawiciel ustawowy nie będzie zainteresowany kontynuowaniem postępowania sądowego w sprawie o ubezwłasnowolnienie bądź wszczęciem postępowania o uchylenie albo zmianę ubezwłasnowolnienia, kierując się pobudkami materialnymi bądź wygodnictwem. W praktyce byłoby to szczególnie widoczne przy okazji sprawy o uchylenie ubezwłasnowolnienia, gdzie sąd mógłby wprawdzie, mając sygnał od osoby ubezwłasnowolnionej, z urzędu przeprowadzić postępowanie w takiej sprawie, jednak nie zrobiłby tego, kierując się negatywnym stanowiskiem przedstawiciela ustawowego.

Do środków odwoławczych wnoszonych przez osobę, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, nie stosuje się art. 368 k.p.c. [1]. Środka odwoławczego wniesionego przez tę osobę nie odrzuca się z powodu nieusunięcia braków formalnych. Oznacza to, że środek odwoławczy wnoszony przez osobę, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, może mieć dowolną formę i treść, jak również nie wymaga zachowania wymagań przewidzianych dla pisma procesowego. Wyłączenie stosowania całego art. 368 k.p.c. oznacza, że środek odwoławczy takiej osoby nie musi mieć formy pisma procesowego, a mógłby być zgłoszony także ustnie do protokołu. W wypadku apelacji byłoby to jednak niemożliwe, zważywszy na to, że jest ona wnoszona już po zamknięciu rozprawy, a przepisy nie przewidują odrębnie możliwości wniesienia apelacji ustnie do protokołu we właściwym sądzie, tak jak to czyni art. 466 k.p.c. w wypadku pracownika. Jedynym wymaganiem, jakie powinno spełniać odwołanie osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, jest wyrażenie jej dezaprobaty dla orzeczenia w stopniu pozwalającym na uznanie, że intencją tej osoby jest wniesienie środka odwoławczego.

Zgodnie z art. 560 par. 2 k.p.c. [1] zdanie drugie, środka odwoławczego wniesionego przez osobę, której dotyczy wnioszek o ubezwłasnowolnienie, nie odrzuca się z powodu nieusunięcia braków formalnych. Zapis ten wydaje się zbędny, jako że środek odwoławczy osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, nie musi spełniać wymagań formalnych przewidzianych w art. 368 k.p.c. Stanowi on jedynie podkreślenie, że nawet gdyby doszło do wezwania takiej osoby do usunięcia braku formalnego lub fiskalnego, to nieuzupełnienie tego braku nie może spotkać się z negatywnymi konsekwencjami procesowymi [2, 14]. Przedstawione rozwiązanie jest prawidłowe, zważywszy na to, że od osoby, w wypadku której prawdopodobne jest istnienie przesłanek uzasadniających ubezwłasnowolnienie, nie można oczekiwać działania z pełnym rozeznaniem wymagań i konsekwencji procesowych.

Zgodnie z art. 96 ust. 1 pkt 9a ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych osoba ubezwłasnowolniona nie ma obowiązku uiszczenia kosztów sądowych w sprawach o uchylenie lub zmianę ubezwłasnowolnienia. Oznacza to, że koszty te nie podlegają pobraniu z jej majątku w razie przegranej sprawy na skutek wniesienia apelacji. Odmiennie przedstawia się ta kwestia w wypadku osoby, wobec której orzeczono ubezwłasnowolnienie i która wnosi apelację w sprawie o ubezwłasnowolnienie. Nie jest ona zwolniona od obowiązku uiszczenia opłaty sądowej od apelacji, ale w razie nieuiszczenia tej opłaty środek zaskarżenia nie może zostać odrzucony (art. 560 par. 2 k.p.c. zdanie drugie). Jeśli jednak apelacja zostanie oddalona, sąd powinien pobrać tę opłatę w orzeczeniu kończącym sprawę w instancji, co wynika z brzmienia art. 130 par. 2 k.p.c.

Odformalizowanie wnoszenia środków odwoławczych nie dotyczy sytuacji, gdy środki te wnosi pełnomocnik bądź przedstawiciel ustawowy osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie. Przepis art. 560 par. 2 k.p.c. ma zastosowanie tylko wówczas, gdy środek odwoławczy wnoszony jest bezpośrednio przez tę osobę, a nie przez jej pełnomocnika bądź przedstawiciela ustawowego. Przy czym samo korzystanie z pomocy pełnomocnika procesowego bądź fakt reprezentacji przez przedstawiciela ustawowego nie wykluczają stosowania art. 560 par. 2 k.p.c. w stosunku do środka odwoławczego wniesionego bezpośrednio przez osobę, której dotyczy wnioszek o ubezwłasnowolnienie. Przywilej wynikający z powołanego przepisu jest bowiem osobistym uprawnieniem procesowym tej osoby [1].

Aspekt materialny ochrony praw osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie

Aspekt materialny ochrony praw osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, ma na celu rzetelną i prawidłową ocenę jej stanu zdrowia psychicznego oraz sytuacji osobistej, materialnej i zawodowej tak, aby wyeliminować przypadki błędnych orzeczeń sądu zarówno uwzględniających wnioszek o ubezwłasnowolnienie, jak i oddalających ten wnioszek. Ten rodzaj ochrony przejawia się w konieczności wysłuchania osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, obowiązkowym badaniu przez biegłego lekarza psychiatrę, lub neurologa, oraz psychologa, a także w szczególnej treści tej opinii oraz kierunku i zakresie postępowania dowodowego.

Konsekwencją orzeczenia ubezwłasnowolnienia osoby jest pozbawienie bądź ograniczenie jej zdolności do czynności prawnych. Instytucja ta poważnie ingeruje zatem w obszar praw osobistych osoby fizycznej. Dlatego przewodnią ideą całego postępowania o ubezwłasnowolnienie jest działanie dla dobra oraz w interesie osoby, której dotyczy wniosek. Efektem ubezwłasnowolnienia ma być polepszenie sytuacji osobistej oraz majątkowej osoby, która nie jest w stanie samodzielnie prowadzić swoich spraw. Chodzi tu zatem o zagwarantowanie opieki ubezwłasnowolnionemu oraz zapewnienie ochrony jego praw podmiotowych, o to, aby osoba taka funkcjonowała w najszerszym możliwym stopniu w społeczeństwie, a nie żeby była od niego odseparowana. Nie bez znaczenia jest także interes społeczny w ubezwłasnowolnieniu, jednak nie powinien on mieć charakteru dyrektywy naczelnej. Instytucja ubezwłasnowolnienia nie powinna natomiast w żadnym razie służyć wyłącznie interesowi osoby, która występuje z wnioskiem o ubezwłasnowolnienie [15–18].

Podstawową dyrektywę służącą osiągnięciu powyższego celu zawiera art. 554 par. 1 k.p.c., określający cel postępowania dowodowego w sprawach o ubezwłasnowolnienie. Powinno ono ustalić przede wszystkim stan zdrowia, sytuację osobistą, zawodową i majątkową osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, rodzaj spraw wymagających prowadzenia przez tę osobę oraz sposób zaspokajania jej potrzeb życiowych. Zakres tego postępowania obejmuje zatem dwa zasadnicze elementy: (1) stan zdrowia (nasilenie choroby i jej rodzaj) oraz (2) sytuację życiową osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie (np. czy pracuje ona zarobkowo, skąd czerpie środki na utrzymanie, jak sobie radzi w zwykłych sprawach życia codziennego, czy ma rodzinę mogącą jej zapewnić opiekę i faktyczną pomoc) [19]. Wynik prawidłowo przeprowadzonego postępowania dowodowego ma dostarczyć odpowiedzi na pytania, czy ubezwłasnowolnienie danej osoby jest wskazane, a jeśli tak, to jaki rodzaj ubezwłasnowolnienia wchodzi w grę – ubezwłasnowolnienie całkowite czy częściowe.

Obowiązkowe elementy postępowania dowodowego w sprawach o ubezwłasnowolnienie to: wysłuchanie osoby, wobec której został zgłoszony wniosek o ubezwłasnowolnienie (art. 547 k.p.c.), badanie przez biegłych (art. 553 k.p.c.) oraz obowiązek przeprowadzenia rozprawy (art. 555 k.p.c.) [1].

Wysłuchanie osoby, wobec której został zgłoszony wniosek o ubezwłasnowolnienie, powinno nastąpić bezpośrednio po wszczęciu postępowania. Ten obowiązek jest szczególnie uściśleniem zasady bezpośredniości i w doktrynie niekiedy wskazywane jest nawet, że pominięcie tego elementu prowadzi do nieważności postępowania [2, 20, 21]. Stanowisko to jest wprawdzie zbyt daleko idące, zważywszy na to, że w dalszym toku postępowania przeprowadzane są kolejne dowody, niemniej pominięcie próby wysłuchania osoby, wobec której złożono wniosek o ubezwłasnowolnienie, stanowi rażące naruszenie prawa procesowego.

Jak to już wyżej wskazano, wysłuchanie, o jakim mowa w art. 547 k.p.c., ma umożliwić sędziemu bezpośrednio przekonanie się, w jakim stanie psychicznym znajduje się osoba, wobec której złożono wniosek o ubezwłasnowolnienie, czy osoba taka może czynnie brać udział w postępowaniu, czy też niezbędne jest ustanowienie dla niej kuratora procesowego lub doradcy tymczasowego albo też ustanowienie

z urzędu profesjonalnego pełnomocnika [22]. Wysłuchanie osoby powinno zostać przeprowadzone przy udziale biegłego psychologa, a także, zależnie od stanu zdrowia psychicznego tej osoby, w obecności biegłego lekarza psychiatry lub neurologa, co ma ułatwić sądowi podjęcie decyzji w powyższych kwestiach. Ponadto biegły lekarz oraz psycholog muszą wypowiedzieć się co do możliwości porozumienia się z osobą, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, a brak tej możliwości powinien zostać stwierdzony w protokole posiedzenia (art. 547 par. 3 k.p.c.) [1].

Wysłuchanie osoby objętej wnioskiem o ubezwłasnowolnienie jest tak istotną czynnością, że ustawodawca zezwolił na przymusowe sprowadzenie na rozprawę osoby, która ma być wysłuchana (art. 547 par. 2 k.p.c.). Może to nastąpić wówczas, gdy osoba, która została wezwana w celu wysłuchania, nie stawia się dobrowolnie przed sądem. W doktrynie wskazuje się jednak, że sąd powinien korzystać z tego środka z dużą dozą ostrożności, to jest po dwukrotnym bezskutecznym wezwaniu pod rygorem przymusowego sprowadzenia [2]. Nie w każdym jednak wypadku niestawiennictwa przymusowe sprowadzenie na posiedzenie sądu będzie dopuszczalne. W praktyce dość często zdarzają się sytuacje, że osoba, wobec której złożono wniosek o ubezwłasnowolnienie, nie jest w stanie stawiać się przed sądem w celu wysłuchania. W takich wypadkach należy przeprowadzić czynność procesową przez sędziego wyznaczonego (art. 547 par. 2 k.p.c.). Niejednokrotnie wysłuchanie odbywa się w szpitalu, placówce opiekuńczej bądź w miejscu zamieszkania. O wysłuchaniu przez sędziego wyznaczonego decyduje nie tyle stan fizyczny uniemożliwiający stawiennictwo, ale stan psychiczny powodujący, że osoba, którą wezwano na posiedzenie, działa bez należytego rozeznania swojej sytuacji i niedopuszczalne byłoby zarządzenie jej przymusowego sprowadzenia [1].

Stanowcze brzmienie art. 547 par. 2 k.p.c. oraz cel wysłuchania osoby, wobec której złożono wniosek o ubezwłasnowolnienie, wykluczają możliwość przeprowadzenia tego wysłuchania przez sąd wezwany [23]. Celem wysłuchania, o jakim mowa w powyższym przepisie, jest, jak to już wyżej wskazano, zapewnienie bezpośredniego kontaktu sądu z osobą, wobec której złożono wniosek o ubezwłasnowolnienie. Powołany przepis pozwala na pewne odstępstwo od tej zasady na rzecz wysłuchania przez sędziego wyznaczonego z trzyosobowego składu sądu. Jest to regulacja szczególna w stosunku do art. 235 par. 1 k.p.c., który pozwala – na zlecenie sądu – na przeprowadzenie dowodu jednemu ze swych członków (sędzia wyznaczony) albo innemu sądowi (sąd wezwany). Artykuł 547 par. 2 k.p.c. jako przepis szczególny nie podlega wykładni rozszerzającej, a jednocześnie wyłącza stosowanie normy ogólnej art. 235 par. 1 k.p.c. [1].

Osoba, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, musi zostać zbadana przez biegłego lekarza psychiatrę lub neurologa, jak również przez psychologa (art. 553 par. 1 k.p.c.) [1]. Jest to dowód obligatoryjny w tym znaczeniu, że bez jego przeprowadzenia nie można orzec ubezwłasnowolnienia. Możliwe jest natomiast oddalenie wniosku z pominięciem tego dowodu, jeśli z materiału dowodowego zebranego w sprawie w sposób jednoznaczny wynika brak konieczności ubezwłasnowolnienia [2, 24, 25].

Opinii biegłych, o jakiej mowa w art. 553 k.p.c., nie może zastąpić dokumentacja medyczna, zaświadczenie lekarskie ani opinia biegłych wydana na potrzeby innego

postępowania. Częściowo odmienne stanowisko prezentuje Gudowski, który uważa, że opinia wydana przez biegłych np. w postępowaniu karnym może być wykorzystana w sprawie o ubezwłasnowolnienie pod warunkiem, że nie jest ona kwestionowana przez strony oraz że zostanie uzupełniona o elementy konieczne wymienione w art. 553 [2, s. 196]. Wynika to nie tylko z celu i wyjątkowości postępowania o ubezwłasnowolnienie, ale również z brzmienia art. 553 k.p.c., który wymaga zbadania przez biegłych osoby objętej wnioskiem o ubezwłasnowolnienie. Kolejność zatem powinna być taka, że najpierw złożony zostaje wniosek, a potem następuje badanie przez biegłych. Badanie to musi skutkować wydaniem opinii, której obligatoryjne elementy to:

- a) ocena stanu psychicznego, zaburzeń psychicznych albo rozwoju umysłowego osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie;
- b) umotywowana ocena zakresu zdolności tej osoby do samodzielnego kierowania swoim postępowaniem i prowadzenia swoich spraw, uwzględniająca postępowanie i zachowanie tej osoby.

Oczywiste przy tym jest, że w opinii należy wykazać istnienie związku przyczynowego pomiędzy stanem zdrowia a zdolnością do samodzielnego kierowania swoim postępowaniem i prowadzenia swoich spraw [26, 27]. Brak tego związku wyklucza możliwość ubezwłasnowolnienia.

Obecnie w wypadku wniosków o ubezwłasnowolnienie korzysta się najczęściej z opinii biegłego lekarza psychiatry. Opinię biegłego lekarza neurologa wykorzystuje się w wyjątkowych sytuacjach klinicznych (np. urazy głowy, rzadkie choroby neurologiczne). Brzmienie art. 553 k.p.c wskazuje, że stosując łącznik „lub”, ustawodawca dopuszcza możliwość skorzystania z obydwu opinii (powołanie biegłego lekarza psychiatry lub neurologa / powołanie biegłego lekarza psychiatry i neurologa).

Poza powyższymi obligatoryjnymi elementami postępowania dowodowego sąd może, a nawet powinien, gdyż wymaga tego cel ewentualnego ubezwłasnowolnienia, przeprowadzić także inne do wady na okoliczność stanu zdrowia, sytuacji majątkowej i osobistej osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, nie wyłączając złożenia wykazu majątku tej osoby przez osoby pozostające z nią we wspólnocie domowej (art. 554 par. 2 k.p.c.) i obserwacji w zakładzie leczniczym (art. 554 k.p.c.) [28].

Pierwszy z wymienionych środków ma na celu nie tylko ustalenie sytuacji majątkowej osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, w kontekście określenia warunków życiowych i możliwości zapewnienia opieki tej osobie, ale również wyjaśnienie, czy intencją wnioskodawcy nie jest przejęcie nieuzasadnionego nadzoru nad majątkiem osoby objętej wnioskiem.

Zastosowanie obserwacji w zakładzie leczniczym, który to środek z zasady godzi w wolność człowieka, wymaga bezwzględnego spełnienia następujących ustawowych warunków:

- a) niezbędność zastosowania tego środka wynikać musi z opinii dwóch biegłych lekarzy (art. 554 par. 1 k.p.c.);
- b) wydanie postanowienia o oddaniu pod obserwację musi poprzedzać wysłuchanie uczestników postępowania (art. 554 par. 2 k.p.c.);

- c) oddanie pod obserwację nie może trwać dłużej niż sześć tygodni, a w wyjątkowych wypadkach sąd ten termin może przedłużyć do trzech miesięcy (art. 554 par. 1 k.p.c.).

Ponadto oddanie pod obserwację powinno być stosowane w wyjątkowych sytuacjach, to jest wówczas, gdy materiał dowodowy sprawy wskazuje, że stan zdrowotny osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, jest niepokojący, ale stwierdzone przez biegłych zaburzenia psychiczne wymagają potwierdzenia w zakładzie leczniczym z tego względu, że nie jest możliwe sformułowanie jednoznacznych wniosków po badaniu w warunkach ambulatoryjnych [29, 30].

Dopiero prawidłowo i wszechstronnie przeprowadzone postępowanie dowodowe może dostarczyć prawdziwych i jednoznacznych przesłanek do odpowiedzi na pytanie, czy ubezwłasnowolnienie danej osoby jest konieczne, a jeśli tak, to czy wystarczające jest ubezwłasnowolnienie częściowe, czy też niezbędne jest ubezwłasnowolnienie całkowite.

Podsumowanie

Analiza przedstawionych powyżej zagadnień prawnych prowadzi do wniosku, że w aktualnym stanie prawnym prawa osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, są zasadniczo prawidłowo zabezpieczone tak pod względem procesowym, jak i materialnym.

Ustawodawca ograniczył krąg osób uprawnionych do wystąpienia z wnioskiem o ubezwłasnowolnienie, jak również określił krąg osób, które są z mocy prawa uczestnikami tego postępowania. Ten środek wymaga pewnej korekty przez wyraźne ustawowe ograniczenie kręgu uczestników postępowania w sprawach o ubezwłasnowolnienie do osób wymienionych w art. 546 par. 1 k.p.c. oraz w art. 545 par. 1 pkt 2 k.p.c., a więc do osób najbliższych. Nie wydaje się prawidłowe, aby w postępowaniu dotyczącym najbardziej wrażliwej sfery życia człowieka mógł uczestniczyć każdy, kto wykaże interes prawny w takim uczestnictwie.

Ochronie praw osoby, wobec której złożono wniosek o ubezwłasnowolnienie, już na wstępie postępowania sądowego służy również obowiązek złożenia przed doręczeniem wniosku zainteresowanym stosownego świadectwa o stanie zdrowia psychicznego tej osoby (art. 552 par. 1 k.p.c.). Zastrzeżenia budzi natomiast konstrukcja art. 552 par. 2 k.p.c., który – odczytywany *a contrario* – nie pozwala na odrzucenie wniosku wtedy, gdy zasadność wszczęcia postępowania o ubezwłasnowolnienie wynika wyłącznie z samej treści wniosku.

W czasie pomiędzy wszczęciem postępowania w sprawie o ubezwłasnowolnienie a jego zakończeniem prawa osoby, wobec której toczy się to postępowanie, są w pełni zabezpieczone przez możliwość ustanowienia profesjonalnego pełnomocnika z urzędu, ustanowienie kuratora procesowego bądź ustanowienie doradcy tymczasowego. Zastosowanie każdego z tych środków uzależnione jest od stanu zdrowia psychicznego osoby, wobec której złożono wniosek o ubezwłasnowolnienie, przy czym ustanowienie kuratora procesowego bądź doradcy tymczasowego nie wyłącza możliwości ustanowienia pełnomocnika z urzędu.

Kolejnym ważnym środkiem procesowym gwarantującym osobie, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, pełny dostęp do sądu jest prawo samodzielnie wnoszenia środków odwoławczych i wniosku o uchylenie bądź zmianę ubezwłasnowolnienia, a także odformalizowanie środków odwoławczych. Rozwiązanie to służy uniezależnieniu działań osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, od decyzji przedstawiciela ustawowego bądź pełnomocnika, co wzmacnia kontrolę sądów obu instancji nad prawidłowością rozstrzygnięcia.

Prawidłowo ukształtowany został w aktualnie obowiązujących przepisach także materialny aspekt ochrony praw osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie. Wyraża się on w obowiązku osobistego kontaktu sędziego z osobą, której dotyczy wnioski, przy wsparciu lekarza psychiatry bądź neurologa i psychologa, w określonym celu i zakresie postępowania dowodowego, wyrażających się w obligatoryjnym ustaleniu konkretnych faktów, takich jak stan zdrowia psychicznego, sytuacja osobista, zawodowa i majątkowa danej osoby, oraz w jej obligatoryjnym badaniu przez biegłego lekarza psychiatrę lub neurologa oraz psychologa w toku postępowania o ubezwłasnowolnienie.

Przy prawidłowej wykładni powołanych przepisów i realizacji przez sąd wskazanych zasad nie powinno dochodzić w toku postępowania o ubezwłasnowolnienie do naruszania praw osoby, której dotyczy wnioski.

Piśmiennictwo

1. Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2018 r. Nr 155, tj. z 1964 r. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.).
2. Gudowski E, Ereciński T red. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4: *Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, wyd. 5. Warszawa: Wolters Kluwer; 2016.
3. Prus P. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz* (red. M. Manowska), t. 1 i 2. Warszawa: Wolters Kluwer; 2015.
4. Uzasadnienie postanowienia SN z dnia 21 czerwca 1968 r., I CZ 77/68, OSNC 1969, nr 3, poz. 56.
5. Bodio J. *Zdolność do czynności prawnych a zdolność procesowa – na wybranych przykładach w sprawach z zakresu prawa osobowego i rodzinnego*. St. Prawn. 2011; 2: 135–157.
6. Lubiński K. *Podmioty legitymowane do zgłoszenia wniosku o wszczęcie postępowania o ubezwłasnowolnienie*. Palestra 1973; 9: 32–33.
7. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 czerwca 1968 r., I CZ 77/68, OSNC 1969//3/56.
8. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93).
9. Bodio J. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz* (red. A. Jakubecki), t. 1 i 2. Warszawa: Wolters Kluwer; 2017.
10. Ludwiczak L. *Ubezwłasnowolnienie w polskim systemie prawnym*. Warszawa: Lexis Nexis; 2012.
11. Orzeczenie SN z dnia 10 października 1957 r., III CR 478/57, Lex nr 119051.
12. Postanowienie SN z dnia 17 września 1973 r., II CR 444/73, OSNPG 1974, nr 3–4, poz. 22.
13. Obrębski R. *Zarys istoty zdolności procesowej w postępowaniu cywilnym*. PPC 2017; 1: 7–43.
14. Jagiela J. *Ochrona praw osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, i ubezwłasnowolnionej w sprawach o ubezwłasnowolnienie i o uchylenie albo zmianę ubezwłasnowolnienia*

- (zagadnienia wybrane). W: Boratyńska M red. *Ochrona strony słabszej stosunku prawnego. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Adamowi Zielińskiemu*. Warszawa: Wolters Kluwer; 2016.
15. Postanowienie SN z dnia 3 grudnia 1974 r., I CR 580/74, Lex nr 1631970.
 16. Postanowienie SN z dnia 17 lutego 1981 r., II CR 11/81, Lex nr 83/08.
 17. Postanowienie SN z dnia 11 listopada 1970 r., II CR 336/70, Lex nr 6818.
 18. Postanowienie SN z dnia 30 maja 1968 r., I CR 175/68, Lex nr 6352.
 19. Paprzycki LK. *Psychiatryczno-neurologiczno-psychologiczne aspekty postępowania cywilnego w przedmiocie ubezwłasnowolnienia – zagadnienia prawne*. Palestra 2009; 1–2: 9–21.
 20. Górski A. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz* (red. H. Dolecki, T. Wiśniewski). Warszawa: Wolters Kluwer; 2013.
 21. Marszałkowska-Krześ E. *Postępowanie nieprocesowe w sprawach osobowych oraz rodzinnych*. Wrocław: Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa; 2012.
 22. Flaga-Gieruszyńska K red. *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych. Materiały konferencji Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Postępowania Cywilnego, Szczecin–Niechorze, 28–30.09.2007*. Warszawa; 2009.
 23. Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 25 października 2013 r., V ACa 414/13, KSAG 2014/2/107 – 114.
 24. Orzeczenie SN z dnia 30 kwietnia 1962 r., II CR 660/61, Lex nr 105877.
 25. Orzeczenie SN z dnia 23 października 1973 r., II CR 548/73, Lex nr 1693.
 26. Lubiński K. *Postępowanie o ubezwłasnowolnienie*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze; 1979.
 27. Tomaszewska M. *Rola biegłego w kształtowaniu orzeczenia sądu w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie*. PiM 2009; 4: 61–77.
 28. Orzeczenie SN z dnia 10 stycznia 1958 r., I CR 941/57, Lex nr 119199.
 29. Flaga-Gieruszyńska K. *Kodeks postępowania cywilnego* (red. A. Zieliński). Warszawa: C.H. Beck; 2017.
 30. Postanowienie SN z dnia 10 marca 1966 r., II CR 32/64, Lex nr 5949.

Adres: Piotr Gałecki
Uniwersytet Medyczny w Łodzi
Klinika Psychiatrii Dorosłych
91-229 Łódź, ul. Aleksandrowska 159
e-mail: galeckipiotr@wp.pl

Otrzymano: 15.05.2018
Zrecenzowano: 13.06.2018
Otrzymano po poprawie: 5.07.2018
Przyjęto do druku: 6.07.2018